

ऋणनिर्देश

‘व्यंकटेश माडगूळकरांच्या कथात्मक साहित्यातील व्यक्तिरेखा आणि भाषेचे स्वरूप (‘बनगरवाडी’, ‘माणदेशी माणसें’, ‘गावाकडच्या गोष्टी’च्या अनुषंगाने)” या विषयावरील एम.फिल.मराठी पदवीसाठी लघुशोधप्रबंध सादर करताना मला आनंद होतो आहे. या निमित्ताने ज्यांनी ज्यांनी मला मोलाचे सहकार्य केले, त्या सर्वांच्याप्रती ऋण व्यक्त करणे मी माझे कर्तव्य समजतो.

माझ्या लघुशोधप्रबंधाचे मार्गदर्शक डॉ.वि.दा.वासमकर सर यांच्या विषयी कृतज्ञता व्यक्त करणे हे माझे आद्य कर्तव्य आहे. सरांची अभ्यासू व चिकित्सक वृत्ती मनमिळाऊ स्वभाव आणि विद्यार्थ्यांशी असणारा आपलेपणा यातून मला बरेच काही शिकायला मिळाले. सरांनी मला विषय निवडीपासून ते लघुशोधप्रबंध पूर्ण होईपर्यंत मला वेळोवेळी बहुमोल असे मार्गदर्शन केले, व सरांच्या पत्नी सौ. रेखा वासमकर मॅडम यांनी मला हा लघुशोधप्रबंध वेळेत पूर्ण करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले. या दोघांचा मी शतशः ऋणी आहे.

शिवाजी विद्यापीठाच्या मराठी विभागाचे प्रमुख प्रा.डॉ.विश्वानाथ शिंदे, प्रा.डॉ.रवींद्र ठाकूर, प्रा.डॉ.कृष्णा किरवले, प्रा.रणधीर शिंदे, प्रा. हिमांशू स्मार्त व मराठी विभागातील सर्व शिक्षकेतर कर्मचारी तसेच शिवाजी विद्यापीठाच्या ग्रंथालयाचे ग्रंथपाल व सर्व शिक्षकेतर कर्मचारी आणि विलींग्डन महाविद्यालयाचे ग्रंथपाल श्री. वाय.एस.रास्ते आणि ग्रंथालयातील सर्व कर्मचारी या सर्वांचे मला सहकार्य लाभले त्याबद्दल मी या सर्वांचा ऋणी आहे.

तसेच मिरज महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.जे.बी.चौगुले, उपप्राचार्य पी.ए.पाटील आणि भूगोल, मराठी, रसायनशास्त्र, प्राणीशास्त्र,

संगणकशास्त्र या विभागातील प्राध्यापक वर्ग, व ज्या विभागात मी कार्यरत आहे त्या विभागाच्या प्रमुख प्रा. सौ. एस.सी.यादव यांनी मला या लघुप्रबंधासाठी बहुमोल असे सहकार्य केले. तसेच याच विभागातील प्रा. सी.टी.मोरे, प्रा. पी.आर.पेटकर, प्रा. सौ. एन.एन. सावंत, प्रा. कु. शिंदे व महाविद्यालयाचे ग्रंथपाल सौ.जे.एल.नदाफ व सर्व प्राध्यापक वर्ग आणि कार्यालयीन अधीक्षक श्री.एम.डी.पाटील व प्रयोगशाळा परिचर श्री. बापू पारधी, श्री. उमाकांत स्वामी आणि ज्यांचे सहकार्य मी कधीही विसरू शकणार नाही ते माझे सर्व शिक्षकेतर सहकारी व ज्यांच्याशी वेळोवेळी चर्चा करून मी माझा लघुप्रबंध पूर्णत्वास आणला ते माझे मित्र नामदेव गपाटे, सचिन लोंढे, सुरेश रासकर, वैशाली जाधव, सुमेधा वारे, ओंकार थोरात, दादा नरळे आणि माझ्या लघुप्रबंधाला ज्यांच्यामुळे मी पूर्ण रूप देऊ शकलो ते माझे प्रिय मित्र अरविंद हांगरगेकर या सर्वांच्या प्रती मी ऋण व्यक्त करतो.

ज्यांनी मला तळहाताच्या फोडाप्रमाणे लहानाचे मोठे केले आहे. जे माझ्या जीवनाचे आधारस्तंभ आहेत ते माझे प्रेमळ आई वडिल व मुलाइतकीच काळजी घेणा-या माझ्या बहिणी आणि जिच्या सहका-याशिवाय माझा प्रबंध पूर्णत्वास जाऊ शकत नव्हता, अशी माझी प्रेमळ पत्नी व ज्याच्या बोंबड्या व लाडीक भाषेमुळे मला प्रबंध लिखानास उत्साह निर्माण झाला तो माझा बाळ प्रथमेश या सर्वांच्या ऋणात मी सदैव राहू इच्छितो.

श्री. सचिन पाटील यांनी आत्मीयतेने माझा लघुशोधप्रबंध पूर्ण करण्यास सहकार्य केले याबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

श्री. रवींद्र लक्ष्मण दोरकर

प्रास्ताविक

मराठी साहित्यविश्वाच्या दालनात कथा व कादंबरी या वाडःमय प्रकाराला एक प्राचीन परंपरा असलेली दिसून येते. १८१८ नंतर पाश्चात्य वाडःमयाच्या परिचयाने मराठी कादंबरीचा विकास झालेला दिसून येतो. त्याचबरोबर या कालखंडात कथा ही कादंबरीच्या बरोबरीने विकास पावत गेलेली दिसते. १८८५ नंतर मराठीत भाषांतरित कादंबरीने कात टाकली, तर मराठी कथेने ही स्वतंत्र संसार थाटला, व स्वतंत्र कथा व कादंबरी लेखनास प्रारंभ झाला. बदल्यात काळानुसार कादंबरी व कथा यांचा विकास होत गेला.

सर्वसामान्यपणे १९५० च्या आसपास मराठी साहित्य परंपरेत कथा व कादंबरी या मागील प्रेरणामध्ये महत्त्वाचे काही फेरबदल झालेले दिसतात. याच काळात र.वा.दिघे, गो.नी.दांडेकर, व्यंकटेश माडगूळकर यांनी प्रादेशिक कथा व कादंबरी लेखनास प्रारंभ केलेला दिसतो. यात मराठी साहित्याला प्रादेशिकतेच्या वाटेवर घऊन जाणारे एक महत्त्वाचे नवकथाकार व नवकादंबरीकार म्हणून व्यंकटेश माडगूळकरांचे नाव घेतले जाते. व्यंकटेश माडगूळकरांच्या लेखनापूर्वी येणारे प्रादेशिकतेचे चित्रण प्रादेशिक या संकल्पनेला काही विसंगत असल्याची जाणीव अभ्यासकांनी व्यक्त केलेली आहे. ही वहीवाट मोडून अस्सल प्रादेशिकतेचे दर्शन माडगूळकरांनी आपल्या साहित्यातून मराठी साहित्य विश्वाला घडविले व प्रादेशिक साहित्याची एक वेगळी वाट मराठी साहित्यविश्वाला आणून जोडली.

व्यंकटेश माडगूळकर हे मराठी साहित्यातील एक महत्त्वाचे कादंबरीकार आणि वैशिष्ट्यपूर्ण कथा लिहिणारे नवकथाकार म्हणून मराठी साहित्याविश्वाला ज्ञात आहेत. त्यांची 'बनगरवाडी' ही कादंबरी मराठी

कादंबरीच्या इतिहासातील एक महत्त्वाचा टप्पा म्हणून ओळखली जाते. वैशिष्ट्यपूर्ण व्यक्तिचित्रात्मक कथांचा संग्रह म्हणून 'माणदेशी माणसें'चा उल्लेख केला जातो. त्याचप्रमाणे माणदेशी जीवन चित्रणाचे अस्सल प्रतिबिंब म्हणून त्यांच्या 'गावाकडच्या गोष्टी' या कथा संग्रहाचा उल्लेख केला जातो. एकूणच व्यंकटेश माडगूळकरांनी आपल्या कथात्मक साहित्यातून माणदेशी परिसर, माणदेशी माणूस आणि त्यांचे जीवन चित्रण आपल्या खास अशा निवेदन शैलीत माणदेशी भाषेचा वापर करून माणदेशी वास्तव जीवनाचे चित्र रेखाटले आहे.

'बनगरवाडी' या व्यंकटेश माडगूळकरांच्या कादंबरीने वाडःमयीन गुणवैशिष्ट्यांच्या जोरावर सर्वोत्कृष्ट साहित्यकृतीचे शिखर गाठले आहे. मराठी कादंबरीतील प्रादेशिक कादंबरी म्हणून माडगूळकरांच्या 'बनगरवाडी' या कादंबरीचा उल्लेख केला जातो. 'बनगरवाडी' कादंबरीतून येणा-या व्यक्तिरेखा माणदेशातील वास्तव प्रखरतेने आविष्कृत करतात.

ग्रामीण जीवनाचे चित्रण आजवर अनेकांनी केले.पुष्कळांच्या कथातून अद्भुतता आली. काहींच्या कथातून कृत्रिमता व ग्रामीण जीवनाचे पारंपरिक संकेत आले. पण माडगूळकरांची कथा माणदेशाच्या अस्सल कसदार मातीतून निर्माण झाली आहे. म्हणूनच तिच्यातील जिवंतपणा आपल्याला जाणवतो. माणगंगेच्या व्यक्तीचे दारिद्र्य, त्याचा भोळेपणा, त्याची कणखर वृत्ती, त्याचा अडाणीपणा विकार सुलभता, त्याच्या समजुती या सर्वांचे दर्शन ते त्यांच्यात अस्सल भाषेतून घडवितात. त्यामुळे त्यांच्या कथा वाचताना आपण माणदेशाच्या परिसरात वावरत आहोत असा भास होतो. ग्रामीण कथेला आद्भुतता आणि कल्पनारम्यतेच्या कोंडीतून सोडवून वास्तव ग्रामीण कथेचा आदर्श माडगूळकरांनी घालून दिला.

स्वातंत्र्योत्तर मराठी साहित्यात 'माणदेशी माणसें'ची एक अक्षर ग्रंथ म्हणून नोंद घेतली जाते. दारिद्री माणदेशातील सामान्य माणसाच्या जीवनातील न संपणारे दुःख रेखाटणे हा माडगूळकरांच्या 'माणदेशी माणसें' या कथासंग्रह लिखाणाचा उद्देश असलेला दिसून येतो. या कथासंग्रहातील धर्मा रामोशी, झेल्या, रामा मैलकुली, मुलाण्याचा बकस, तांबोळ्याची खाला या माणदेशी माणसांचे जीवन जिवंतपणे या कथा संग्रहातून ते साकार करतात. 'माणदेशी माणसें' या कथासंग्रहातील व्यक्तिरेखा चित्रण हे या कथासंग्रहाचे प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणून सांगता येईल.

माणदेशी जीवनाला प्रभावीपणे रेखाटणारा कथासंग्रह म्हणून माडगूळकरांच्या 'गावाकडच्या गोष्टी' या कथासंग्रहाचा उल्लेख केला जातो. या कथासंग्रहातून माडगूळकरांनी माणदेशी जीवनातील बारकावे गणा चलपते, आबानाना, गोपा व्हरंल, बाबू म्हातरे, बजा वाणिण, या व्यक्तिरेखांच्या माध्यमातून मांडले आहेत. तसेच या व यासारख्या अनेक व्यक्तिरेखा या कथासंग्रहातून माणदेशी माणसाची जीवनसंस्कृती, रुढी-परंपरा, श्रद्धा-अंधश्रद्धा घेऊन येतात. व्यंकटेश माडगूळकरांनी प्रादेशिक जीवनाचे चित्रण करत असताना आपल्या भाषेला माणदेशी परीसरातील बोलीची जोड दिल्याने ती भाषा माणदेशी जीवनाचा आरसा बनूनच वाचकांच्या समोर येते. माडगूळकरांच्या कथात्मक साहित्यातून येणारी भाषा हे माडगूळकरांच्या लिखाणाचे प्रधान वैशिष्ट्य सांगितले जाते. या बोलीभाषेबरोबर त्यांच्या खास अशा निवेदन शैलीचाही प्रत्यय त्यांच्या एकूणच साहित्यातून येतो. माडगूळकर प्रथम पुरुषी निवेदनाबरोबरच तृतीय पुरुषी, निवेदनपध्दतीचाही वापर सहजतेने करताना दिसतात.

व्यंकटेश माडगूळकरांच्या व्यक्तिरेखा व भाषाशैली हे त्यांच्या कथात्मक साहित्याचे प्रधान वैशिष्ट्य आहे. म्हणून माडगूळकरांच्या 'बनगरवाडी', 'माणदेशी माणसें', 'गावाकडच्या गोष्टी' या कथात्मक साहित्याचा परिसर व्यक्तिरेखा, भाषाशैली व निवेदनाच्या अनुषंगाने प्रस्तुत लघुप्रबंधात अभ्यास करावयाचा आहे.